

эмоциональным настроением дети уходят с его урока, чтобы сделать вывод о верном или ошибочном выборе форм и методов проведения урока.

Заклучение. В последние годы всё чаще можно услышать сетование некоторых учителей на пассивность, безразличие учащихся на уроках. Только заинтересовав ученика своим предметом, показав ему значимость знаний, создав доброжелательную, благоприятную эмоциональную обстановку на уроке, педагог вправе рассчитывать на успех.

Список цитируемых источников

1. Мухаметзянов, И. Ш. Здоровьесберегающие образовательные технологии / И. Ш. Мухаметзянов. — М: Академия, 2008. — 234 с.
2. Смирнов, Н. К. Здоровьесберегающее пространство школы / Н. К. Смирнов. — М.: Академия, 2003. — 135 с.

Материал поступил в редакцию 01.03.2014 г.

УДК 81'373:811. 161. 3

В. М. Шавель

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

СТЫЛІСТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЛЕКСІКІ Ў ТЛУМАЧАЛЬНЫХ СЛОЎНІКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Уводзіны. Сучасная беларуская лексікаграфія ў значнай ступені грунтуецца на рускай лексікаграфічнай традыцыі. З аднаго боку, гэта дазволіла ў дастаткова кароткі тэрмін падрыхтаваць серыю разнастайных слоўнікаў, у тым ліку і перакладных, з другога — механічны перанос на беларускі матэрыял, напрыклад, прынцыпаў стылістычнай маркіроўкі лексікі прывёў да пэўнай дэфармацыі лексіка-стылістычнай сістэмы беларускай мовы. «Беларускія лексікаграфы другой паловы XX стагоддзя фактычна без крытычнага асэнсавання запазычылі сістэму стылістычных памет з рускіх слоўнікаў, — падкрэслівае А. А. Лукашанец. — Пры гэтым праігнараваным аказаўся факт, што лексічная аснова беларускай літаратурнай мовы з'яўляецца зусім іншай у параўнанні з рускай мовай. У выніку значная частка цалкам нейтральнай беларускай лексікі атрымала ў слоўніках зніжаную стылістычную маркіроўку (памету 'разм.')

Зварот да традыцый, улік папярэдняга вопыту, якім бы багатым ён ні быў, не можа забяспечыць усіх умоў для стварэння слоўнікаў, што адпавядаюць патрэбам грамадства. Для гэтага неабходны «ўлік сучасных тэндэнцый у развіцці мовы і апора на дасягненні яго тэарэтычнай распрацоўкі да часу стварэння слоўніка» [1, с. 40].

Асноўная частка. Традыцыйна асноўным паказчыкам стылістычнай характарыстыкі лексікі ў лексікаграфічных выданнях з'яўляецца стылістычная памета. Стылістычная памета — гэта слова, радзей словазлучэнне, якое найчасцей падаецца ў скарачаным выглядзе і ўяўляе пэўную функцыянальную характарыстыку слова, тэрміналагічнага словазлучэння, фразеалагічнага словазлучэння, формы слова.

Стылістычныя паметы ў беларускіх лексікаграфічных выданнях адрозніваюцца не толькі колькасным складам, але і формай прэзентацыі: з вялікай літары курсівам у «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (1977—1984; ТСБМ), з малой літары ў дужках у «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» (1996; ТСБЛМ), з малой літары курсівам у «Русско-белорусском словаре» (1982; РБ) і інш.

У краінах бліжняга і далёкага замежжа паметы прынята падаваць часцей курсівам і без дужак, зрэдку выкарыстоўваюцца паметы-сімвалы, напрыклад, стрэлка, накіраваная ўправа (→), абазначае зварот слова ў актыўны слоўнік мовы, накіраваная ўлева (←) — пераход слова ў пасіўны слоўнік; мініяцюрнае адлюстраванне якара абазначае аднесенасць да марской справы, адлюстраванне ноты — аднесенасць да музыкі і інш. Аднак, як адзначае В. П. Беркаў, «пры ўсёй сваёй умоўнасці паметы павінны быць максімальна зразумелымі і недвухсэнсоўнымі, патрабуючы мінімальнага звароту да спісу памет (скарачэнняў і ўмоўных знакаў), якія выкарыстоўваюцца ў слоўніку» [1, с. 192].

Суаптаўленне стылістычных памет, выкарыстаных у розных слоўніках, паказвае, што і ўнясенне мэтанакіраваных змен не дазваляе дасягнуць паслядоўнасці ў стылістычнай распрацоўцы лексікі. Гэта бывае выклікана поліфункцыянальнасцю саміх памет, разыходжаннем паміж прызначэннем паметы і яе фактычным ужываннем, ацэнкай слова не са стылістычных пазіцый, недастатковым улікам сапраўднага функцыянавання слова ў маўленні.

Істотны ўклад у распрацоўку асаблівасцей стылістычнай характарыстыкі слоў унеслі складальнікі тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы. Арыентацыя на нормы літаратурнай мовы адлюстравана ў першым акадэмічным лексікаграфічным выданні — «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы». Усе лексемы, апрача нейтральных слоў, пазначаюцца стылістычнымі паметамі: *разм.* ‘размоўнае’, *абл.* ‘абласное’, *кніжн.* ‘кніжнае’, *спец.* ‘спецыяльнае’, *высок.* ‘высокае’, *паэт.* ‘паэтычнае’, *уст.* ‘устарэлае’, *гіст.* ‘гістарычнае’, *ласк.* ‘ласкальнае’, *груб.* ‘грубае’, *пагард.* ‘пагардлівае’, *зневаж.* ‘зневажальнае’ і інш.

У слоўніку зроблена спроба суаднесці пэўныя выпадкі словаўжывання з вядомымі разнавіднасцямі кніжнага маўлення, якія адносяцца да розных па сваіх функцыях жанраў пісьменнасці (*‘кніжн.’*, *‘паэт.’*, *‘афіц.’*, *‘спец.’*), пашырыць эмацыянальна-экспрэсіўную характарыстыку слоў (*‘памянш.-зніж.’*, *‘зніж.’*). Аднак аўтары слоўніка не падаюць стылістычную характарыстыку фразеалагічных зваротаў, нягледзячы на тое, што функцыянальныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні многіх з іх выразна абмежаваны канкрэтнай галіной іх выкарыстання і павінны ўжывацца толькі ў пэўных разнавіднасцях літаратурнага маўлення.

У некаторых выпадках пры стылістычнай характарыстыцы слова не вызначана яго месца ў коле стылістычна аднародных ці суадносных лексічных радоў (*агрэман*, *адамсіт*, *адантар* і інш.).

Прынцыпы нарматыўна-стылістычнай ацэнкі лексікі сучаснай мовы ў ТСБМ у многім былі недасканалымі і супярэчлівымі, але яны аказалі значны ўплыў на ўсе наступныя лексікаграфічныя выданні.

У прадмове да «Слоўніка фразеалагізмаў» (СФ; Мінск, 2008) І. Я. Лепешаў звяртае ўвагу на тое, што функцыянальна-стыльвая афарбоўка не заўсёды паддаецца адназначнай інтэрпрэтацыі, аднак вылучае «аб’ектыўныя паказчыкі, крытэрыі функцыянальна-стыльвага размежавання фразеалагізмаў: ...значнасць унутранай формы фразеалагізма, або яе здольнасць ствараць пэўнае ўражанне, і этымалагічны крытэрыі, пад якім разумеюцца генетычныя асаблівасці фразеалагізма, яго паходжанне, першапачатковая сфера ўжывання, шляхі пранікнення ў літаратурную мову, час узнікнення, ...семантычны, структурны, эўфанічны, кампанентны і колькасны» [2, т. 1, с. 9].

У СФ, акрамя выкарыстаннага ў ТСБМ пераліку памет, выкарыстоўваецца памета *‘праст.’* (прастамоўны), якой «пазначана найбольш зніжаная частка фразеалагізмаў, што знаходзіцца на перыферыі літаратурнай мовы. Яны рэалізуюцца ў вусным маўленні, а таксама ў мастацкай літаратуры, але звычайна ў мове персанажаў, нярэдка перадаюць грубавата-зніжаны змест, часам маюць унутраны вобраз, які выклікае негатыўныя асацыяцыі» [2, с. 23]. Аднак стылістычная характарыстыка фразеалагізмаў у СФ і ТСБМ не заўсёды супадае, напрыклад: *для блізіру Праст.* [2, с. 111] — *для блізіру* (без паметы) [5, с. 385]; *кішкі марш іграюць ... Праст.* [2, с. 578] — *кішкі марш іграюць* (без паметы) [5, с. 691] і інш.

У СФ нярэдка сустракаецца памета *‘функц. не зам.’*. «Ёю пазначаюцца пераходныя, прамежкавыя з’явы, якія ў галіне фразеалагічнай стылістыкі трэба называць функцыянальна не замацаванымі за пэўным стылем фразеалагізмамі. Яны, аднак, не павінны ацэньвацца як міжстыльвыя ці стылістычна нейтральныя, бо не могуць ужывацца ва ўсіх сферах зносін і не пазбаўлены экспрэсіўнасці» [2, с. 23], напрыклад: *адкрываць вочы Функц. не зам.* [2, с. 66] — *адкрыць вочы* (без паметы) [5, с. 146]; *вастрыць зброю Функц. не зам.* [2, с. 178] — *вастрыць зброю* (без паметы) [5, с. 469] і інш.

Фразеалагізмы, стылістычная афарбоўка якіх змяняецца ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі, у СФ стылістычных памет не маюць або суправаджаюцца паказчыкамі тыпу *‘часцей адабр.’*, *‘адабр. ці неадабр.’*, *‘жарт. ці іран.’* і г. д.

Розніцу не знаходзім у выкарыстанні паказчыкаў тыпу *‘часта неадабр.’*, *‘часцей неадабр.’*, напрыклад: *глядзець у рот каму Разм. Часта неадабр.* [2, с. 310] і *не глядзець ні вока ні бока Разм. Часцей неадабр.* [2, с. 310] і інш.

У сусветнай лексікаграфічнай практыцы найбольш аўтарытэтнымі лічацца акадэмічныя выданні, менавіта на іх павінна быць зарыентавана практыка складання аўтарскіх слоўнікаў і слоўнікаў, складзеных калектывамі аўтараў. Адны і тыя ж параметры ў слоўніках розных тыпаў павінны адлюстроўвацца аднастайна.

Нарматыўным даведнікам па арфаграфіі, акцэнталогіі, дэрывацыі, лексічнай і сінтаксічнай спалучальнасці, граматычнай і стылістычнай характарыстыцы слоў служыць «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (1996; ТСБЛМ), які змяшчае больш за 65 000 слоў. Стылістычна афарбаваныя лексемы ў слоўніку суправаджаюцца традыцыйнымі для беларускай лексікаграфіі паметамі, якія паказваюць на функцыянальна-стылістычную прыналежнасць слова (*‘кніжн.’*, *‘высок.’*, *‘нар.-паэт.’*, *‘паэт.’*, *‘афіц.’*, *‘разм.’*, *‘абл.’*), эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку (*‘груб.’*, *‘пагард.’*, *‘зневаж.’*, *‘неадабр.’*, *‘асудж.’* і інш.), храналагічную характарыстыку (*‘уст.’*, *‘гіст.’*), узростава абмежаванні ў выкарыстанні слова (*‘дзіц.’*). У ім дастаткова поўна прадстаўлена фразеалогія і звернута ўвага на стылістычную характарыстыку фразеалагічных адзінак, патрэбныя паметы даюцца і пры ілюстрацыйных прыкладах. У ТСБЛМ звернута ўвага на асаблівасці выкарыстання ўскладзеных памет: «калі ў дужках стаяць дзве паметы, гэта азначае, што ў слове (ці значэнні) спалучаюцца розныя стылістычныя характарыстыкі, якія дапаўняюць адна адну, напр.

(разм. груб.) — размоўнае з грубым адценнем. Калі ж дзве паметы спалучаны злучнікам «і», напр. (уст. і іран.), гэта азначае, што ў адных кантэкстах слова ўжываецца як устарэлае, у другіх яно можа надаваць мове адценне іроніі» [6, с. 6].

Заклучэнне. Аналіз фактычнага матэрыялу найбольш значных слоўнікаў на прадмет прадстаўленасці ў іх стылістычнага параметра паказаў, што адносна высокая ступень паўнаты і ўсебаковасці лексікаграфічнага апісання беларускай мовы ў гэтых слоўніках дазваляе аднесці яе да ліку моў з развітай лексікаграфічнай традыцыяй.

У тлумачальных слоўніках беларускай мовы выкарыстоўваюцца наступныя віды памет, якія адлюстроўваюць стылістычную дыферэнцыяцыю лексікі: 1) паметы, што паказваюць на сферу выкарыстання слова ('кніжн.', 'высок.', 'нар.-паэт.', 'паэт.', 'афіц.', 'разм.', 'абл.');

2) паметы, што перадаюць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку ('асудж.', 'груб.', 'пагард.', 'зневаж.', 'лаянк.', 'неадабр.' і інш.); 3) паметы, якія паказваюць на храналагічнае размежаванне лексікі ('уст.' 'гіст.');

4) паметы, што паказваюць на ўзроставыя абмежаванні ва ўжыванні лексікі ('дзіц.').

Паметы ў слоўніку неабходныя толькі тады, калі яны больш ці менш аб'ектыўна вызначаюць стан слоў у слоўнікавым складзе сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Аднак яны павінны быць аднолькавымі ва ўсіх сучасных слоўніках незалежна ад іх аб'ёму, тыпу і прызначэння. Разыходжанні ў агульнапрынятых паметах могуць быць апраўданы толькі тады, калі ў пэўны прамежак часу паміж выданнямі асобныя словы змянілі свой статус у слоўнікавым складзе літаратурнай мовы.

Спіс цытуемых крыніц

1. Берков, В. П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. — 248 с.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразелагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. — Мн. : БелЭн, 2008. — Т. 1. А—Л. — 672 с.
3. Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium / М-во образования Респ. Беларусь, учреждение образования «Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы». — Гродно : ГрГУ, 2007. — 180 с.
4. Сороколетов, Ф. П. Традиции русской советской лексикографии / Ф. П. Сороколетов // Вопр. языкознания. — 1978. — № 3. — С. 26—43.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР ; Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). — Мн. : Бел. сав. энцыкл., 1977—1984. — Т. 1—5.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко ; афарм. А. М. Хількевіча. — 2-е выд. — Мн. : БелЭН, 1999. — 784 с.

Матэрыял поступіў у рэдакцыю 25.02.2014 г.

УДК 37.016:808.5

С. К. Якубоўская

Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Сярэдняя школа № 2 г. Ляхавічы», Ляхавічы

СЦІСЛЫ І ВЫБАРЧНЫ ПЕРАКАЗ ЯК ВАЖНЫЯ ВІДЫ ПРАКТЫКАВАННЯЎ ПА РАЗВІЦЦІ ЗВЯЗНАЙ МОВЫ ВУЧНЯЎ

Уводзіны. Развіццё мовы і маўлення вучняў — аснова і мэта спецыяльнай прафесійнай дзейнасці настаўніка роднай мовы ў школе, цэнтральная дыдактыка-метадычная сістэма, якая мае на мэце вырашэнне шэрагу задач, уключае розныя прынцыпы, тэхналогіі, метады навучання.

Цэнтральнай задачай у гэтай сістэме з'яўляецца фарміраванне і ўдасканаленне маўленчых здольнасцей і аналітыка-сінтэтычных практычных уменняў і навыкаў.

Прынцып сувязі работы па развіцці мовы і маўлення з вывучэннем усіх раздзелаў курса роднай мовы і літаратуры патрабуе, каб арганізацыйна-педагагічная і дыдактыка-метадычная праца, накіраваная на развіццё мовы і маўлення школьнікаў, праходзіла праз увесь навучальна-выхаваўчы працэс па гэтых прадметах. Як лічыць В. У. Протчанка, работу па развіцці маўлення неабходна праводзіць у наступных напрамках: а) выпрацоўваць ў вучняў трывалыя нормы літаратурнага вымаўлення і правапісу; б) узбагачаць слоўнік вучняў, у тым ліку тэрмінамі, якія абазначаюць мовазнаўчыя і маральна-этычныя паняцці; в) развіваць граматычны лад мовы школьнікаў; г) фарміраваць уменне поўна і дакладна перадаваць звязнай мовай змест прачытанага і пачутага, выказацца на вучэбныя тэмы і тэмы з жыццёвага вопыту, стылістычна і кампазіцыйна правільна афармляць уласнае звязнае выказванне — тэкст [3, с. 32].

Асноўная частка. Метадысты і настаўнікі-практыкі сцвярджаюць, што самымі надзейнымі, правяранымі масавай практыкай метадамі работы, накіраванымі на развіццё мовы і маўлення школьнікаў, з'яўляюцца вусныя і пісьмовыя пераказы на аснове атрыманых вучнямі ведаў. Менавіта